

Kražiai: miestelio istorijos folklorinis vertinimas (apie tautosakinius Kražių gimnazistų darbus)

EMILIJA KVIETKUVIENĖ

Kražiai, miestelis Kemės rajone, dėl garsios savo praeities žinomi ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje – XVII a. čia įkurta garsioji jėzuitų kolegija, iš kurios švietimo ir kultūros dvasia sklido po visą Europą. Kražiuose dėstė poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus, architektas Tomas Žebrauskas, filosofas Žygimantas Liauksmiņas, vėliau – XIX a. gimnazijoje mokėsi rašytojai Simonas Stanevičius, Dionizas Poška, Antanas Strazdas, dirbo Motiejus Valančius. Mūsų dienomis kultūriniam Kražių paveldui atgaivinti ir puoselėti mestos didelės pajėgos: restauruotoje kolegijoje veikia M. K. Sarbievijaus kultūros centras, švietėjiškoje veikloje aktyviai dalyvauja Vilniaus universiteto akademinė bendruomenė. Svarbus čia ir gimnazijos vaidmuo. Tačiau ne visada Kražiai buvo tokie didingi ir svarbūs. Jie daug skurdesni XVII–XX a. istorinėje paralelėje. Būtent XX a. yra nykusių miestelio laikotarpis, apie kurį dabartiniame Kražių didybės kontekste lyg ir vengiama kalbėti. Todėl pasiryžimas su mokiniais ištirti Kražių XX a. istorinių įvykių folklorinį vertinimą atrodo ir atrodo tikslingas, nors ne visada lengvas. Juo labiau kad mažėja tuos istorinius įvykius menančių ir atpasakoti gebančių pateikėjų – vietos gyventojų. Suvokdami, kad dar po dešimtmečio vargu ar kas galės papasakoti Antrojo pasaulinio karo ir jo padarinių – žydų genocido, tremties, kolūkių kūrimo – atsiminimus, „nukėlėme nuo Kražių didybės kepurę“ ir įnikome su mokinėmis į XX a. istorinių įvykių tyrimą. Kita vertus, tai nėra noras kalbėti apie tautosavasties naikinimą, juodąjį etapą, anaipol – tai pastangos atrasti tiesos, šviesos ir humanizmo sudėtingu ir sunkiu gimtajam kraštui laikotarpiu. Moksleivių darbus teikėme Jaunųjų filologų konkursui 2009–2012 metais.

Emilija Kvietkuvienė – Kražių gimnazijos lietuvių kalbos mokytoja metodininkė. Jos vadovaujami moksleiviai su tautosakiniais darbais, kuriuos sudaro gausiai užrašyta bei iššifruota folklorinė medžiaga ir išsamūs jos tyrimai pasirinkta tema, jau kelinti metai sėkmingai dalyvauja respublikiniame Jaunųjų filologų konkurse. Visi Kražių gimnazistų darbai saugomi Lietuvių tautosakos rankraštyne. Straipsnyje mokytoja apžvelgia su istorine Kražių miestelio ir jo apylinkių gyventojų atmintimi susijusius moksleivių darbus – *Red.*

Abiturientės Sonata Statkutė ir Agota Juozapaitytė 2009 metais parengė tiriamąjį tautosakos darbą „XX a. istoriniai įvykiai Bronislovo Zybarto atsiminimuose“. Įrašiusios ir ištyrusios B. Zybarto atsiminimus, mokinės padarė išvadą: lietuvių tautos gyvenimas XX a. yra išskirtinis, nes tauta išgyveno du pasaulinius karus, penkiasdešimt metų trukusią sovietų okupaciją, tremtį, žydų genocidą, prarado ir vėl susigrąžino nepriklausomybę. Visi šie įvykiai dar gyvi senųjų kražiškių atmintyje. Gyvenimo istorijos pasakotojas, Kražių miestelio 85 metų gyventojas, aktyvus miestelio bendruomenės narys, dainininkas, giedotojas B. Zybartas pateikia ne tik tautos istorijos faktų, bet ir savo patirtį, kuri leidžia susieti praeitį su dabartimi. Dažnai jo pasakojimas virsta tarsi meniniu tekstu, nes pasakojama gražiai ir nuosekliai, įterpta ir tautosakos: pasaka, daina, yra šmaikščių liaudies posakių. B. Zybartas gerai prisimena savo vaikystę ir paauglystę Nepriklausomoje Lietuvoje, jaunystę – sovietų okupacijoje, taip pat artimųjų tremtį, žydų genocidą. Pasakotojo branda – Stalino, Chruščiovo, Brežnevo valdymo metai. Senatvė – Sąjūdžio atgimimas ir nepriklausomybės atkūrimas.

B. Zybartas XX amžių vadina *gerais* ir *blogais* laikais. Gerais laikais laikoma Antano Smetonos valdoma Lietuva, kai Zybartų šeima, ūkininkai, gyveno pasiturimai. Gyvenimo gerumas senolio suvokiamas kaip materialinė gerovė: dvi trys karvės, avys, trys arkliai... Zybartai žemės turėjo nedaug – šešiolika hektarų, tačiau šeimos gerovę lėmė darbštumas ir taupumas: „Viskas buvo sukūrenta – šatriukai, viskas.“ Geras gyvenimas pasakotojo siejamas su skaniu ir gausiu valgiu.

Blogi laikai prasideda, anot pasakotojo, užėjus Antrajam pasauliniam karui. Jis atsimena, „kaip užėji rusai, kaip užėji vokiečiai.“ Paaugliui didelį įspūdį darė karas. Dar ir dabar B. Zybartas gerai prisimena, iš kurios pusės traukė karinės pajėgos, kaip vyko žudynės. Berniukui buvo gaila visų mirštančiųjų – tiek vokiečių: „Toj gurguoliej du vokite negyvi. Toky vyra didžiausi, gražūs, taip atlaužtas galvas...“; tiek rusų: „Ale durns, reikiejo aiti kur pri žmogaus, būti, nakvoti...“ Pirmiausia, karas visai pasakotojo šeimai yra susidūrimas su nepažįstamų žmonių mirtimi, antra, tai svetimo įsiveržimas į namų erdvę, ramybės ir darnos išardymas: „Tikrai, ir mas tris naktis nemiegojom, ant Magazina kalna nakvojom pušynuke.“ Ne mažiau skaudu ir dėl išvežamų, skerdžiamų numylėtų gyvulėlių: „Kai tie vokiečiai užėjo, paėmė tan juodą arklį.“ B. Zybarto pasakojime neakcentuojama sovietų okupacija iki karo – jo atsiminimuose apskritai okupacija gyva kaip karas. Ryškiau išlikę vokiečių grobikiški veiksmai traukiantis: „Viską atėmė. Išplovė visus paukščius ir karvę šėmargą išvedi“; tačiau jis neprisimena jų agresijos lietuvių gyventojų atžvilgiu – atvirkščiai, jie dėjosi esą globėjiški: „Mamai – turieji tokį indą, grafinką – pripyli spirita.“ B. Zybartas vengia vokiečių ir rusų gretinimo, iš jo kalbos išryškėja tik vokiečių švara: „Šaltinis toks biega, vandenį leid, prausas, isikvėpinen, isidirben“; ir rusų apsileidimas: „Nu, tai rusas toks – barzda apžielęs – rusas.“

Su rusų okupacija („kada užėjo rusai“) prasideda žmonių gaudymas ir trėmimai. Tai ypač paliečia Zybartų šeimą: brolis partizanas kalinamas ir vėliau sušaudomas, kitas brolis, buvęs Nepriklausomos Lietuvos karys, ir sesuo ištremiami į Sibirą. Tėvas jau miręs, mama „įsinervuoja, ar vėžys, kas ten buva“, keturiasdešimt

septintaisiais taip pat mirė. Iki tol buvusi tvirta šeima istorinių įvykių išblaškoma, išbarstoma, pasakotojas lieka vienas. Miglota ir paslaptinga brolio Stasio mirtis – niekas nė nežino jo kapo. Namų neaplenkė ir partizaninės kovos baisumai, tik per atsitiktinumą Bronislovui pavyko išvengti brolių ir sesers likimo. Pasakotojas vaizdžiai nupasakoja, kaip buvo tardomas, pasak jo, gelbėjęs apsukrumas ir iškalbingumas. Tačiau tokia pasakojimo versija greičiausiai tėra priedanga, nes paaiškėja, kad per tardymą jį parėmė ir užtarė kaimynai. Užtat vėliau Bronislovas turėjęs vesti jų dukrą, kurios niekada nemylėjęs. Įdomiai pasakojama apie seserį Julę: partizanų ryšininkė, energinga ir drąsi, ne kartą pasipriešina, atrodo, buvo drąsesnė už savo brolių.

Plačiausiai B. Zybarto pasakojama apie kolūkių kūrimą ir žemaičių gyvenimą „prie Stalino, Chruščiovo ir Brežnevo“. Prievarta kuriami kolūkiai („Aji stribukai su ginklais, su šautuvais, liepi pasirašyti, ir viskas“), sunkus darbas beveik be atlygio: duodavo „kelias kapeikas ir dirsių kokių ant kupras parsinešti <...>, tai dar kyną paruošti...“ Tačiau tokia padėtis žmonių nesugniuždė, atvirkščiai – užgrūdino, išmokė apsukrumo, net nesąžiningumo, nes pats kolūkio pirmininkas mokė vogti: „Voket, voket, nevoksi – negyvensi.“ Atrodo, tai prieštarauja kataliko įsitikinimams, tačiau pati situacija yra negailestinga: *arba – arba*. Taip ją suvokia ir pasakotojas: „Buva prapultis: kad ir nieka tas kulkozas neturieji, vis tyk turieja vogti.“ Pasakotojas, visą laiką supratęs darbo svarbą, vienareikšmiškai pateikia vertinimą: „Tos rankeles tur viskan uždirbti. Ir uždirbom, susitvarkėm.“ Atrodo, kad „susitvarkyti“ – tai ieškoti būdų išgyventi. Ilgainiui ir į kaimą ateina pažanga: siuvimo mašina, elektra, radijas. Pasakotojui žodis „valdžia“ nėra svarbus. Paklaustas apie Smetonos laikų valdžią, jis kalba tik apie darbą, nes lietuviai gali išlikti dirbdamas. Žinodamas, ką reiškia gyventi nepriklausomoje Lietuvoje, B. Zybartas džiaugėsi Sąjūdžiu, jame ir pats dalyvavo, tačiau dabartinė politinė situacija, lemianti ekonominius sunkumus, jo vertinama neigiamai: „Lietuvos atgimimu džiaugėmės. O dabar kažkas ne taip ain. Dabar pasidari grobuoniai. Aš sakau, anksčiau Lietuvą rusai „sutvarki“, o dabar – patys lietuviai. Tokia pati valdžia!“ Pasaulio politinė, kultūrinė pažanga pasakotojui neatrodo svarbesnė už ekonominę, socialinę. Jaučiamas ilgesys XX a. pradžios nepriklausomai Lietuvai.

S. Statkutės ir A. Juozapaitytės darbe pateikiama sakytinė B. Zybarto gyvenimo istorija. Jos pasakotojas yra ir veikėjas. Pasakojimas paremtas tikrais gyvenimo faktais, istorijos liudijimais, jų vertinimu. Pasakotojas perteikia ne tik faktus, bet ir savo patirtį, dėl to ši jo istorija yra vienintelė tokia. Tai leidžia susikurti ryškesnį ir tikslesnį praeities paveikslą. Pasakojimo autorius nuolat gręžiasi į savo praeitį, todėl turi iš naujo išgyventi, jaudintis, nes kalbėdamas dabar perteikia ir praeities kartų balsą. Kai kuriais atvejais istorinius XX a. įvykius jis vertina iš dabarties pozicijų. Praeitis atrodo geresnė, tobulesnė.

Valdonė Palubinskaitė ir Laura Miniotaitė 2010 metais parengė tiriamąjį tautosakos darbą „Tremtis – erdvė dvasios stiprybei“. Jam mokinės pasirinko skirtingo amžiaus ir patirties Sibire turinčias moteris: kražiškė Regina Maziliauskienė ten praleido vaikystę, Elena Šalaševičienė – jaunystę, o Marijona Petrauskienė

į tremtį išvyko būdama trisdešimties metų, ten gimdė ir augino vaikus. Tyrėjos atskleidė, kaip gyvenimas Sibire formavo žmogaus charakterį ir kaip tie būdo bruožai padeda senyviems žmonėms vertinti gyvenimą Lietuvoje. Pagaliau, ar gyvenimas tremtyje yra tik blogai – juk ten prabėgo gražiausi pateikėjų gyvenimo metai. Visos pasakotojos buvo išvežtos į svetimos kalbos šalį – Rusiją. E. Šalaševičienė Sibire atsidūrė būdama paauglė ir lankyti rusų mokyklos jai neteko. Rusų kalbą mergaitė jau mokėjo: „Aš mokėjau šičia, Lietuvoj, jau mokino mus.“ Išsaugoti gimtąją kalbą Sibire padėjo susirašinėjimas su draugais ir artimaisiais iš Lietuvos. M. Petrauskienei svetimoje kalbinėje aplinkoje buvo be galo sunku. Ji privalėjo, kaip ir visi, išmokti rusiškai: „paskui, kap išvažiuvom, nenorint išmoksti...“ M. Petrauskienė yra didelė savo krašto patriotė, brangina gimtąją kalbą. Ne vieną kartą pakartojo eilėraščio posmą: „Lietuviais esame mes gimę, lietuviiais turime ir būt, tą vardą gavome užgimę, tad ir neturim leist pražūt.“

Visų pateikėjų gyvenimo sąlygos Sibire buvo baisios: šaltis, speigas, barakai, jokių būtinausių daiktų. Žmonės dirbo miškuose arba kolūkiuose. Į miškų pramonę siūsdavo fiziškai stiprias šeimas, o į kolūkius – visas kitas. Moterys pasakoja, kad tremtinių šeimose net vaikai turėdavo savo darbus: mergaitės plėšydavo plunksnas, siuvinėdavo, grybaudavo, uogaudavo. „[A]idavom į tas taigas uogauti, nu, uogų daug būdava“, – prisimena R. Maziliauskienė. Vyrų dirbdavo dažniausiai miškuose – ruošdavo malkas, sakindavo medžius. Moterims taip pat tekdavo dirbti prie malkų: „Vasarą moterys eidava, tas kaladikes pjaustydava, tuokiuom neaukštom kaladikėm“ (R. Maziliauskienė). E. Šalaševičienė su tėveliais pateko į kolūki. Būdama keturiolikos metų, ji su mama jau ėjo melžti kolūkio karvių, „tėvuks arklus šerė“. Vieningos lietuvių šeimos buvo labai darbščios. Iš jų darbštumo mokėsi ne vienas rusas. Rusės net stebėdavosi, kokius skanius patiekalus gamina lietuvės, klausinėdavo, kaip ir ką pagaminti: „Nu klausdava, klausdava, pasišnekiedava paprasčiausia, vuo suseis, pasišnekies, uo taip tai i kita megindava virti...“ (R. Maziliauskienė). Sunkus darbas kartais virsdavo pasididžiavimu – E. Šalaševičienė Sibire tapo geriausia kolūkio melžėja.

M. Petrauskienė džiaugiasi, kad Sibire buvo daug darbo: „Turiejau užsiėmimus, o tap tai, jei būčiau neturiejus darba, išprotėt reik...“ Turėdami gerus ūkininkavimo įgūdžius, lietuviai ir Sibire imdavosi auginti gyvulius, net sugalvodavo, kur juos laikyti. M. Petrauskienė su vyru naktimis, mėnuliui šviečiant, kasdavo kalno šlaite duobę, kad galėtų ten žiemą laikyti gyvulius.

„Meilė Lietuvai – tai jausmas, kuris tuomet netilpo į žmonių širdis, nuo kurio jie negalėjo pabėgti, nenorėjo jo pamiršti. Pateikėjos išgyveno savosios žemės ilgesį“, – rašo mokinės tiriamajame darbe. Ištremiti į Sibirą žmonės nenustojo tikėti, kad grįš į gimtąją šalį. Meilė Lietuvai padėjo jiems išlikti, teikė stiprybės. Bendravimas ir domėjimasis tuo, kas vyksta Tėvynėje, buvo vienas svarbiausių ir reikšmingiausių dalykų. Svetima šalis tik sustiprino nostalgiją. Į klausimą, ar ilgėjosi Lietuvos, E. Šalaševičienė atsakė: „Aišku, kad ilgėjaus, gaudavom laiškus, verkdavom kruvinom ašarom.“

Tremtiniais išlikti padėjo ne tik mintys apie gimtąją šalį, bet ir tradicijų puoselėjimas. Pasak R. Maziliauskienės, net tremtis nesutrūkdė krikščioniškai

paminėti Kristaus gimimo: „Atsiųsdava iš Lietuvos <...> pluotkiukų.“ Nesvarbu, kad ant Kūčių stalo nebūdavo dvylikos patiekalų kaip kad įprasta, svarbiausia, kad šeima susėdavo prie kuklaus stalo, pabūdavo kartu, paminėdavo šią religinę šventę: „Kūčių vakarą atveži pas mus <...>. Tokia vakarieni ir buva: arbata ir duona gabaliuks“ (E. Šalaševičienė). Kita didžioji metų šventė – Kristaus prisikėlimas. „Vyną sykį, kap buva Velykas <...>, aš anyms nupirkau, nuėjau į krautuvį <...> cukraus tokių gabalinių buva <...> sukauptojau maždaug visoms po lygia, išdalijau i sakau: vaika... vuojezau, – ir aš pati apsirėkiau... Sakau, nors tyk pyraga vaikam, šiandi Velykas.“ Didžiausias vaikų džiaugsmas per Velykas – margučių ridenimas, bet „kame ty margučė, ka nier nė baltų margučių, nie kuoki.“

Moterys neneigia, kad tremtis, nors ir labai sunki, buvo išsigelbėjimas nuo sribų. E. Šalaševičienės manymu, likusi Lietuvoje, ji tikriausiai būtų „išėjusi į mišką“. Vadinasi, jos gyvybei būtų grėsęs pavojus. Tremtyje lietuviams padėjo vienybė ir draugiškumas. Iš pradžių dalijęsi tik duona ir bulve, vėliau tremtiniai susieina bendrai dainai ir šokiui. Tikėjimas Dievu, jo malonės prašymas – įrodytas, kad žmogus nepasiduoda vienatvei ir tuštybei, siekia dvasinės malonės.

Trys tremtinės tiksliai prisimena daugybę detalių iš gyvenimo Sibire prieš penkiasdešimt metų, gali atpasakoti net dialogus. Jos tarsi gyvena Viktorijos Daujotytės paskelbtu moto: „Gyventi, vadinasi, atsiminti.“ Visos pasakoja labai emociškai, išgyvena ir verkia, bet nesipiktina. Daugelį įvykių vertina su humoru, nors aiškiai patyrė, kiek daug žemėje blogio, abejingumo, neteisybės, neužtarnautos nuoskaudos, išdavystės. Visiškai nevertina dabarties politikos, ekonomikos, yra linkusios pabrėžti tik šių dienų žmonių blogą elgesį, smukusią dorovę. Tėvynės meilė tremtinėms yra prisirišimas prie viso, kas sava: kalbos, tradicijų, religijos, gyvenimo būdo, kultūros, gamtos, savosios žemės. Iš jų pasakojimų matyti, kad gyvenimo pasikeitimai leido tremtinėms perkainoti vertybes. Pasakodama apie taupumą Lietuvoje, M. Petrauskienė išsitaria: „Rodos, visko reikėjo...“ Tačiau visos teigia, kad iš Sibiro grįžusios tuščiomis, bet laimingos. Pasakojimuose pateikta tiesa, kuria suabejoti neturime pagrindo, tačiau patirtis nėra tik juoda, gyvenimas nepiešiamas viena spalva, nes šių moterų prigimtis yra stipri.

2012 metais parengtas Vydmantės Rastokaitės tiriamasis darbas „Kražių žydų folklorinis vertinimas“ atskleidė dar vieną Kražių temą – žydų gyvenimo ir naikavimo istoriją. „Žydų tautos gyvenimas apipintas mįslingomis istorijomis, santykiais su lietuviais – prieštaringi. Tai visada intrigavo, skatino susidomėjimą, būtent todėl ėmiausi šios temos“, – teigia V. Rastokaitė.

Neeiliniai jos kalbinti žmonės. Juzefa Ramanauskaitė, Kražių miestelio gyventoja, vadinama šio krašto šviesuole, ji yra išleidusi tris knygas. „Juzefa – mažytė moterėlė ir mažytė jos trobelė, kurioje telpa viskas, kuo, manau, gyvena senolė: pradendant begale šventųjų paveikslėlių, baigiant knygų ir laikraščių šūsnimis“, – rašo Vydmantė. Teresei Regelskienei buvo sunku prisiminti žydų tragedijos momentus, bet ji pateikė daugiausiai informacijos. Danielius Jasulaitis – ryšininkas tarp esamo ir būtojo laiko. Jo mama Elena karo metais gelbėjo žydus. Pokalbis su Danieliumi buvo psichologiškai sunkiausias – pasakodamas jis visą laiką verkė.

Pasirinkta tema tragiška, visos istorijos veda į mirtį, tačiau pasakotojai gebėjo iš liūdesio vaduotis pasitelkdami humorą, saviironiją. „Žinojau, bet dabar giliai supratau, kad žydų tema – jautri“, – teigia Vydmantė.

Neretai pamirštama, kad žydai – tautinė bendruomenė, pirmiausia garsi mokslo, kultūros žmonėmis. Istorinis žydų tautos likimas – visada lydintis smurtas, svetimumo jausmas, blaškymasis iš vienos vietovės į kitą, nes bendruomenė visur būdavo ujama, varoma. Lietuvių ir žydų tautos kartu gyveno aštuonis šimtus metų, drauge formavo Lietuvos istorinį ir kultūrinį savitumą. Abi tautos siejo bendri interesai, dažnai nulemti ekonominių veiksnių, tačiau gyvavo ir žydų stereotipizavimas. Holokausto tema nuosekliai išnagrinėta, aptarta politiniais, istoriniais, net psichologiniais aspektais, gausu ir literatūros, statistinių duomenų. Vis dėlto žydų žudynės provincijoje labai plačiai nenagrinėjamos.

V. Rastokaitės pasirinkti du tyrimo aspektai: Kražių žydų gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo ir holokausto vykdymas miestelyje. Folklorinis vertinimas – gyvoji žmogaus atmintis, tiesioginis sąlytis su ja, individualus įvykių interpretavimas – pasirinktas neatsitiktinai. Tokiu būdu galima suasmeninti istorijos abstrakcijas, parodyti unikalią jų prasmę.

Verslumas – savybė, kuri visiems keturiems tautosakos pateikėjams atrodo neatskiriama nuo žydų tautos. Pasakojimuose iškyla ryškus žydo – verslininko paveikslas. „Jie tokie: prekyba, prekyba, prekyba jiem“ (T. Regelskienė). D. Jaslulaitis žydus įvardija kaip „parduotuvistus“ ir „biznierius“. Pasak T. Regelskienės, vaikystėje net žaidimai su žydukais būdavę prekybinio pobūdžio. Komerccija – žydų sritis. Prioritetas teikiamas verslui, jam ruošiamasi jau nuo mažens, tobulinami prekeiviui reikalingi įgūdžiai.

Tautosakos pateikėjų pasakojimai liudija, kad Kražiuose žydų dėka plėtojosi mažmeninė prekyba, klestėjo įvairios parduotuvės, kepyklos, kavinė, valgykla, arbatinė, net „užeigos namai“, restoranai. Paprastai prekiaudavo vyrai, moterys – rečiau. Būta ir pavienių kailių, odos, kepurinių prekeivių. Prekybininkai buvo įvaldę iškalbos ir įtikinėjimo meną. Esant dideliame paslaugų įmonių skaičiui, būdavo neišvengiama konkurencijos. T. Regelskienės žodžiais, „galbūt būdavo ir pavydas kai kuriam koks, vieni geriau biznį turėdavo, kiti blogesnį, medžiagas kur kokias būdavo, tie geriau uždirbdavo“. Dėl to nesutarimų kildavo ir tarp pačių žydų. Neužsimenama apie žydus tinginius, bedarbius ar išlaikytinius – visi vertėsi kaip kas sugebėjo: „patys dirbo ir dar darbininkus samdė“ (T. Regelskienė). Žydai garsėjo kaip gabūs, plataus profilio amatininkai, aprūpindavę gyventojus būtiniais pramonės gaminiais.

Žydai būdavę ne tik apskrūs, bet ir lankstūs verslininkai, mokėdavę prisitaikyti prie žmonių poreikių. Jie vaikščiodavo po namus, siūlydami įvairias prekes: „Muila, druskas, silkes važiuodava, <...> kokių škurlių... medžiagų tin pasikeisti, ar kų tin“ (J. Ramanauskaitė). Žydai verslininkai žinojo, kad sėkmę lemia ne tik paklausa – svarbi ir verslo kryptis, pirkėjai vertina kokybę. Verslas daugumai žydų suteikė materialinę nepriklausomybę. Akivaizdu, kad jie pasižymėjo taupumu, racionalumu ir strategišku mąstymu. Beje, žydai buvo ir korektiški, taktiški skolintojai. Prakalbus apie žydų verslo etiką, tautosakos pateikėjų nuo-

monės susipriešina. Pelno siekimas sudarė sąlygas kurtis žydo apgaviko įvaizdžiui. J. Ramanauskaitė abejoja žydo verslininko sąžiningumu, savo žodžius pagrįsdama konkrečiu pavyzdžiu. Vis dėlto manoma, kad verslas vykdomas deramai, nes pelno siekimas neprivalo būti derinamas su griežta morale. Ekonominė žydų padėtis, neretai buvusi geresnė negu lietuvių, lėmė modernesnę, patogesnę jų buitį.

Kražių žydų bendruomenė Antrojo pasaulinio karo išvakarėse buvo gausi – „čia tų žydų buvo pilna“ (T. Regelskienė). Tačiau ši tauta pasižymėjo savita gyvenimo sankloda ir uždaramu. Susidaro įspūdis, kad žydų bendruomenė, viena vertus, lyg ir gyveno tarp vietinių žmonių, o kita vertus, laikėsi šalia jų, tarsi už pasistatytos „užtvaros“. Kontrastas tarp žydų ir lietuvių tautų mentaliteto, tautinės savimonės, bendruomeninių bei religinių ypatumų – ryškus, tad nenuostabu, jog santykių amplitudė svyravo nuo pagarbos ir draugiškumo iki rimtų konfliktų. Tautosakos pateikėjų pasakojimuose išryškėja priešingos lietuvių nuostatos žydų atžvilgiu. T. Regelskienė Kražiuose gyvenusių žydų ir lietuvių bendruomenių ryšius prilygina giminiškiems: „Ir mes čia su tais žydėliais, su vaikais, skaityti galima, kaip viena gimine visi gyvenom, visi Kražiai kaip viena šeima.“ Teigiama, kad tarp abiejų tautų buvo vienybė ir solidarumas. Pastebima tendencija, kad artimiausi ryšiai buvo palaikomi tarp vaikų, jaunimo: „vaikai tai bėgioji i mūsų, i jūsų...“ (E. Beržanskienė). Jaunimą suburdavo bendri pasilinksminimai, jei jie nebūdavo susieti su religinėmis šventėmis: „į šokius, į gegužines <...> eidava ir žydukai sykiu“ (J. Ramanauskaitė). Draudimų nepaisymas tik įrodo, kad tarp vaikų ir jaunimo dar nesama psichologinio barjero – nepasitikėjimo svetimtaučiais, netolerancijos apraiškų, todėl nėra kliūčių nuoširdžiai bendrauti. Galima daryti išvadą, kad nepakantumą ilgainiui sukuria aplinka.

Dėl etnoso kitoniškumo žydas tapo ir apkalbų objektu: „pajūkts uns buva“ (E. Beržanskienė). Stropiai religinių priesakų besilaikantys žydai tapdavo smulkaus chuliganizmo taikiniu: jauni vaikinai „špuosydava“ – eidavo žydų „gandin-ti“ (E. Beržanskienė), pavogdavo prie sinagogos durų paliktus batus – „konteplės kas tin buva išnešis į orą“ (J. Ramanauskaitė). Tačiau, pasak J. Ramanauskaitės, toks elgesys kildavęs ne iš blogų paskatų, o tik iš noro pajuokauti: „Jeigu ir pasijuokdava iš tų žydų, bet niekada jų, kad įžeidžiančiai...“ Neretai smurtą išprovokudavo nepakantumai puikybei, išdidumui, kad žydai „unoravi“. Iš pasakojimų matyti, kad nepasitikėjimas ir priešprieša buvusi abipusė.

Iš tautosakos pateikėjų pasakojimų aiškėja, kad Kražių žydų likimas toks pat kaip ir visų Europos žydų. Žudynės ir čia buvo vykdomos etapais: „Nu vat taip, parej... Užėji vokiečiai, neilgai laukus – mėnuo ar du praeji – žydai palika įženklinti su žvaigždikėms. Jiems ant peties, ar ant nugaras tin, prisiuva žvaigždį tokį, nu, jau reiškia, žydas“ (J. Ramanauskaitė). Kražių getas buvo įrengtas dvarininko Šiukštos daržinėje. Iš ten žydai „negalieji išėiti, turieji jau vienoj vietoj naktį tin būt“, „buvo pastatyti žydams sargai“ (J. Ramanauskaitė). Tarp egzekucijos vykdytojų buvo lietuvių, vadinamųjų baltaraiščių, „nė vyns svetimtautis ir nešaudi“ (E. Beržanskienė). „Atsirado tokių rakalių, kurie ir eji, žudi vaikus“ (J. Ramanauskaitė). Nusikaltėliškus veiksmus skatino tautinė netolerancija, nusistatymas žydų atžvilgiu, galbūt net siekis suvesti asmenines sąskaitas. Pastebima, kad bet

koku atveju argumentai nėra racionalūs. J. Ramanauskaitė iškelia žmogaus moralumo problemą: „Nu tai a daba, Viešpatie, už atlygį katras eis žmogų žudyti, nu, čia jau ar begal skaityt atlygį, ar kas nors... Sąžinė yra užmarinta.“ Iš pasakojimų akivaizdu, kad Šoa – ir dvasinių, moralinių vertybių žlugimas. Holokausto procesas griovė ir žmonių likimus, ir šeimas. Pateikėja T. Regelskienė cituoja geto sargybinio Kaminskio žmoną Onutę, nusprendusią skirtis su vyru: „Negaliu su žvėriu gyventi, i viskas, su durneliu...“

Pasakotojų atmintyje išliko kraupūs žudynių epizodai: „paim mažiuką, mažesnią koki, už rankas, taip pakel, met ir šauda į gyvą vaiką... Kam kliūva vieną sykį, kam – du, kam daugiau“ (T. Regelskienė). „Tuos senukus, kur ne... nepaėja, už rankų, už kuojų, kaip rąstgalį į mašiną... ir viskas“ (D. Jasulaitis). Žmogus sugretinamas su medžio gabalu. Tai atspindi ano meto tragizmą: individas sudaiktinamas, egzistencija tampa niekiniu dalyku. Tragedijos mastas ir absurdiškumas, agonijos vaizdai ilgam įsirėžė į liudytojų sąmonę: „Nu tin žmuonis, kai mati, ten alpa ir visaip ten, kai tus vaikus šaudi“ (D. Jasulaitis). „Lietuviai gailėjos, verki, kada žydai buvo žudomi“ (J. Ramanauskaitė). Iš pateikėjų pasakojimų matyti, kad ne visi Kražių gyventojai buvo tik pasyvūs žydų tautos tragedijos stebėtojai. Žydams padėjo įvairios socialinės žmonių grupės. Ryškiausias altruistiško elgesio modelis – D. Jasulaičio pasakojime apie dvi seseris žydaites išgelbėjusią jo motiną: „per tą Kražantę čia perbridusias, reiškia, <...> čia jau jauti prieš tą... Nu, ir paprašį pasliept. Tai kažkur tin rūsy pasliepi, sklepe <...>. Aplamai nuoširdi buvo, gera motriška <...>. Tai iš visa, nu, bėdoj padieti ar kažką tai jau buvo tai, kaip pasakyt, nu, tai pirmoj eiliej.“ Nors Elena Jasulaitienė buvo apdovanota valstybinės reikšmės apdovanojimais, Danieliaus pasakojime nėra patoso ir ji nevadinama „didvyre“, „narsuole“ ar kitais skambiais epitetais. Tokia pagalba – saivai suprantamas poelgis. Paradoksalu, tačiau tragedijos baisumai kūrė terpę unikaliai žmogiškam bendravimui, susiejo skirtingų žmonių likimus. Pasakojimai patvirtina, kad net ir tie, kurie nesiėmė konkrečių veiksmų žydams gelbėti, piktinosi holokausto procesu, prieštaraujančiu ne tik visuomenėje priimtoms moralinėms normoms, bet ir sveikam protui. Žudynių talkininkus „lietuviai pasmerki“ (J. Ramanauskaitė). Karas iš esmės pakeitė žmonių gyvenimą: „miestelis sumažėjo labai smarkiai ir sunkiai kilo iš po visų gaisrų“, „parduotuvės, žydų krautuvės, visos buvo sudegintas, viskas, išdeges visas miestelis, retai kur stovėjo namas“ (T. Regelskienė). Kražiai buvo nuniokoti, žmonės neteko namų, nebeliko žydų bendruomenės – išsigelbėti pavyko vos vienam kitam. Visad aktualus buvo žydų sukauptų materialinių vertybių klausimas. Iš pasakojimų aišku, kad siekė pralobti iš žydų turto savo tikslą pasiekė: „kas prieji, tas ans, žinom, konfiskava jų visus turtus“ (J. Ramanauskaitė), „pasipelni <...> žydšaudas, pasipelni“ (E. Beržanskienė). Šiandien iš gausios Kražių žydų bendruomenės, sudariusios trečdalį miestelio gyventojų, beliko vienas – Vladyčkos ir jo žydės žmonos sūnus. Kaimė retas žino jo vardą, visi šaukia „žydu“. Simboliška – tartum šis žmogus atstovautų visai tautai.

Visi keturi tautosakos pateikėjai – J. Ramanauskaitė, D. Jasulaitis, E. Beržanskienė, T. Regelskienė – buvo tiesiogiai susidūrę su žydų tautos atstovais.

Šis santykis labiausiai lėmė suvokimo apie žydo asmenį susiformavimą. Teigia-
mą požiūrį į žydų tautą išreiškia T. Regelskienė, neigiamą – E. Beržanskienė.
J. Ramanauskaitės pasakojime esama ir pozityvumo, ir negatyvizmo. D. Jasulaičio
vertinimas neutralus. Pasakojimuose galima išvelgti sakmiškumo, vyrą frazės:
„nežinau, ar tikrai, ar buvo tikt kalba“; „buvo šnekam“; „nieks neįrodi“; „tas buvo
neišaiškinta“; „man pasakojo“; „man neteka matyti“; „girdiejau“; „musiem“; „visi
Kražiai taip kalbėjo“: Pateikėjai neprisiima atsakomybės už istorijas, jei negaran-
tuoti dėl jų tikrumo. Pasakojimuose atsispindi žydų gyvenimas trijose erdvėse:
asmeninis šeimoje, visuomeninis bendruomenėje ir profesinis. Jungtis tarp šių
erdvių – religija. Pasakojimuose žydai nėra „individai“; tai žmonės, turėję vardus.
Diasporoje gyvenusiems žydams adaptacinis laikotarpis Kražiuose neužtrukdavo,
nes niekas čia nekliudė plėtoti įvairios veiklos, verslas nešė pelną, vietiniai tolera-
vo religines subtilybes. Tačiau egzistavo psichologinė siena tarp žydų ir lietuvių,
taip pat tautinė skirtis. Šios bendruomenės gyvenimas ir dabar vertinamas su
tam tikra baime, nežinojimu, įtarumu. Kražių miestelyje ir jo apylinkėse kilusių
nesutarimų tarp lietuvių ir žydų V. Rastokaitė nedrįsta pavadinti antisemitizmo
apraškomis: pasakojimai rodo, kad pyktis nebuvo nukreiptas į žydus kaip į etninę
ar religinę grupę – susikirsdavo žmogiški interesai, individualistinės nuostatos.
Žydų tautos tragedija „patikrino“ XX a. vidurio žemaičio vertybes, atskleidė
lietuvių tautos humanizmą, o kartu – ir antihumanizmą, egoizmą, savininkišku-
mą. Neigiami veikėjai anonimiški tik J. Ramanauskaitės pasakojimuose. Moteris
nemini pavardžių, norėdama išsaugoti jų artimųjų garbę ir privatumą. Mistišku-
mo, keistų sutapimų galima išvelgti D. Jasulaičio istorijoje: jo šeima gyvena tame
pačiame name, kur buvo įsikūrusi išgelbėtų mergaičių šeimyna, Danieliaus brolis
žuvo nuo žydkapiuose rasto sprogmens. Kai kuriuos pasakotojų minimus faktus
(gydytoją Šmidtą, Kražių getą dvarininko Šiukštos daržinėje) patvirtina rašyti-
niai šaltiniai. Pasakotojai ne tik dėjo faktus – nevengiama ir samprotavimo,
net didaktikos. Neretai tą pačią istoriją papasakoja keli žmonės, tačiau skiriasi
pasakojimo išsamumas ar net esminės detalės. Atskleidžiami ne tik asmeniniai
prisiminimai, bet ir tai, ką pasakojo mama, tėvelis, „babiki“: Pateikėjai įsitikinę,
kad negalima blogybių priskirti kuriai nors vienai tautai. Kai kuriais atvejais
net nereikėtų jų lyginti: „kiekviena tauta yra vis skirtinga, ne tik žydai ir mes“
(D. Jasulaitis). Kražių žydų ir lietuvių bendruomenės visuomet balansavo tarp
lojalumo ir konfliktų. Holokausto tragedija kražiškius privertė pasirinkti.

Kražių gimnazijos jaunosios filologės tiriamaisiais darbais apie miestelio isto-
rinius įvykius ir jų paveiktus žmonių likimus siekia pateikti Žemaitijos regiono
istoriją, be abejo, neatsietą nuo visos Lietuvos, dažnai – ir nuo Europos istorijos.